

ΑΡΧΕΙΟΝ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ

ΤΟΜΟΣ 26

ΕΤΟΣ 26 (1946)

ΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ

ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ (*)

ΥΠΟ

ΑΡΙΣΤ. ΣΙΔΕΡΙ

Ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ πολυγραφότερος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν ἠσχολήθη συστηματικῶς μὲ τὰ οικονομικά. Αἱ ἐπ' αὐτῶν ὁμῶς ἀντιλήψεις τοῦ ἀπετέλεσαν ἀναντιρρήτως θεμέλια τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τῆς οικονομικῆς ἐπιστήμης καὶ πλεῖστοι αὐτῶν ἀποτελοῦν καὶ σήμερον βασικὰς, θεμελιώδεις ἐννοίας αὐτῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης ἠσχολήθη παρεμπιπτόντως ἐπὶ τῶν οικονομικῶν ζητημάτων εἰς τὸ κλασσικόν του ἔργον «Πολιτικά», ὅπου ἐπιχειρεῖ ἔρευναν περὶ πολιτείας καὶ πολιτεύματος, κριτικὴν μελέτην τῶν τότε γνωστῶν πολιτευμάτων

*. B o e c h - Die Staatshaushaltung der Athener 1817. H i l d r b r a n d Xenophontis et Aristotelis' de oeconomia publica doctrinae illustratur 1845 R o s s i - Les doctrines économiques chez les Grecs. Paris 1856. O n k e n - Die Staatlehre der Aristoteles - Leipzig 1870 - 1875. E. Ἐμπεϊρίκου - Ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία κατὰ τοὺς Ἀθηναίους - Ἀθήναι 1872. L. C o s s a - Di alcuni studi storici sulla teoria economica dei greci. Milano 1876. N e w m a n n The politics of Aristotle Oxford 1887 - 1902. Ν. Γουναράκη - Ἡ οικονομικὴ Ἐπιστήμη κατ' Ἀριστοτέλει, Πλάτωνι καὶ Ξενοφῶντι - Ἐκδ. Παντηκονταστῆρ. Ἐθν. Πανεπιστ. Ἀθήναι 1886 σελ. 353 - 377. A. S o u c h o n - Les theories économiques dans la Grèce antique. Paris 1898. Θ. Κουτοδόκη - Οἰκονομικὴ τῶν Ἑλλήνων Ἀθήναι 1908. J. K i n k e l - Die Sozialökonomische Grundlagen der Staats und wirtschäftslehre von Aristoteles - Leipzig 1911. C. P i a t - Aristote. Paris 1912. D e f o u r u - Aristote, Theorie économique et politique sociale - Louvain 1914 B. J o w e t t - Aristoteles Politics - Oxford 1926.

καὶ ἔκθεσιν τῆς γνώμης του περὶ τοῦ ἀρίστου πολιτεύματος (1) Αἱ οἰκονομικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκτίθενται κυρίως εἰς τὸ Α' βιβλίον τῶν «Πολιτικῶν» (§ 3—11) (2).

Οὕτως ὁ Ἀριστοτέλης ἀρχόμενος τῶν «Πολιτικῶν» καὶ ἀφ' οὗ ἐθεώρησε τὸ Κράτος προερχόμενον ἐξ ἐνώσεως οἰκογενειῶν (3) διὰ τὴν ἀνεπάρκειαν αὐτῶν ἐνωθειῶν εἰς κώμας καὶ τούτων διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἰς πόλιν (Κράτος), ἔνωσιν μᾶλλον αὐτάρκη, τῆς αὐτάρκειας οὐσης καὶ σκοποῦ καὶ μεγιστοῦ ἀγαθοῦ (4) καὶ συναχομένην διὰ τοῦ δικαίου (5), ἵνα κάλλιον ζήσωσιν οἱ ἄνθρωποι («γενομένη μὲν τοῦ ζῆν' ἔνεκεν, οὐσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν») (6) ἔρχεται νὰ ὀμιλήσῃ περὶ οἰκονομίας: «ἀναγκαῖον πρῶτον περὶ οἰκονομίας εἰπεῖν, πᾶσα γὰρ σύγκειται πόλις ἐξ οἰκιῶν» (7). Ἡ οὕτως ἐν ἀρχῇ τῶν «Πο-

1. Βλ. W. Christ Ἱστορία τῆς Ἑλλην. λογοτεχνίας (μετάφρ. Α. Κώνστα—βιβλιοθήκη Μαρσαλλή—τόμ. Α' σελ. 877 κ. ἑ.) Ἀθήναι 1900—G. Barthelémy Saint-Hilaire προλογ. ἐν μεταφρ. τῶν «Πολιτικῶν» *Politique d' Aristote* 3η ἔκδοσις Paris 1874—Π. Θεοδωροπούλου πρόλογον ἐν μεταφράσει Ἀριστοτέλους τὰ «Πολιτικά» Ἀθήναι 1933—βλ. καὶ C. Fiat ἔνθ. ἀν. σελ. 347 κ. ἑ.

2. Τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἀριστοτέλη βιβλίον «Οἰκονομικά» δὲν φαίνεται νὰ εἶναι γνήσιον (ψευδαριστοτέλης) βλ. Christ ἔνθ. ἀν. σελ. 884 βλ. καὶ Θ. Κουτοόκη ἔνθ. ἀν. σελ. 35—36, ὅπου καὶ περὶ τούτου γινώμα Ed. Meyer, Wilken, Glaser and Lorenz Stein.

Περιέχει τοῦτο κυρίως ἔκθεσιν τῆς δημοσίας οἰκονομίας τῶν κυριωτέρων πολιτευμάτων—βασιλική, σατραπική, πολιτικὴ οἰκονομία καὶ ἀπόψεις καὶ θεωρίας δημοσιονομικὰς τοῦ Ἀριστοτέλους βλ. περὶ αὐτοῦ—Α. Ἀνδρεάδου Περὶ τῶν δημοσιονομικῶν θεωριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ κλπ. καὶ *La premiere apparition de Science des finances* εἰς Ἀνδρίου Ἀνδρεάδου Ἔργα ἔκδ. Νομικῆς Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν Ἀθήναι 1938 Α' σελ. 15 κ. ἑ.

3. Τὴν οἰκογένειαν θεωρεῖ φυσικὴν κοινωνίαν ἐκ τῶν σχέσεων τῶν δύο φύλων ἰβρυομένην καὶ κῆταρον τῆς κοινωνικῆς συκροτήσεως (Πολιτικά Α' 2).

4. «ἢ δ' αὐτάρκεια καὶ τέλος βέλτιστον» (Πολιτικά αὐτόθι).

5. «δικαιοσύνη πολιτικὴ, ἢ γὰρ δικὴ πολιτικῆς κοινωνίας τάξις ἐστίν» (Πολιτικά αὐτόθι).

6. Πολιτικά αὐτόθι—δι' ὃ καὶ τὸν ἄνθρωπον ζῶον πολιτικὸν ἀποκαλεῖ. (Πολιτικά αὐτόθι).

7. Ἡ λέξις οἰκονομία, ὡς καὶ παρὰ Ξενοφῶντι (βλ. Α. Δ. Σίδερς—Οἰκονομικαὶ σκέψεις τοῦ Ξενοφῶντος ἐν Ἐρχειῶ Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν τόμ. 22 (1922) σελ. 32, δηλοῖ τὴν τοῦ οἴκου διαχείρισιν, *Economie domestique*, ὡς μεταφράζει ὁ B. Saint-Hilaire (ἔνθ. ἀν. σελ. 10) the science of household mangement, ὡς μεταφράζει ὁ Laistner (W. Laistner—Greek economics. London 1923 σελ. 137, hauswirtschaftskunst (βλ. P. Mombert—Geschichte der Nationalökonomie Jena 1927 σελ. 29 βλ. καὶ Α. Ἀνδρεάδου ἔνθ. ἀν. σελ. 24 σημ. 3, ἢ δὲ λέξις οἰκία τὴν οἰκογένειαν ὡς συγκρότημα ἀνθρώπων, κῆταρον κοινωνικῆς ἐνώσεως, *famille* (Saint-Hilaire, ἔνθ. ἀν.) *household* (Laistner αὐτόθι), ἀποτελουμένην ἐκ δοῶν ἐλευθέρων

λιτικών» ἀσχολία τοῦ Σταγειρίτου μὲ τὴν οἰκονομίαν λόγον ἔχει τὴν σχέσιν τῆς οἰκονομικῆς θέσεως τῶν «ἀρίστων» πολιτῶν πρὸς τὴν κατὰ τὸν συγγραφέα συγκρότησιν τῆς «ἀρίστης πολιτείας», τὸ διάγραμμα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν τῶν «Πολιτικῶν».

Ἡ πολιτεία αὕτη, κοινωνία τῶν ὁμοίων⁽⁹⁾ δηλαδὴ τῶν ἐλευθέρων⁽⁹⁾ δεόν νά συγκροτῆται ἐκ πολιτῶν οὐδὲ βαναύσους, οὐδ' ἀγοραίας, οὐδὲ γεωργικὰς ἐργασίας ἀσκούτων, ἀλλ' ἐχόντων σχολήν, ἦτοι εὐκαιρίαν, ὅπως ἀσχολῶνται μὲ τὴν πολιτικὴν, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς πόλεως καὶ ὄντων δικαίων, οὐχί σχετικῶς, ἀλλ' ἀπολύτως, («ἀπλῶς, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν») ⁽¹⁰⁾ καὶ ἐναρέτων ⁽¹¹⁾. Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι συνέπεια τῶν Σωκρατικῶν ἰδεῶν, περὶ ἅς καὶ ὁ Ξενοφῶν ⁽¹²⁾ καὶ ὁ Πλάτων διέτριψαν καὶ ὧν αἱ ἀριστοκρατικαὶ ἀντιλήψεις ἀποκρούουν τὴν ἀσκησιν ἐνέργων οἰκονομικῶν ἔργων ὑπὸ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν ⁽¹³⁾, περιοριζομένων εἰς διαχειρίσιν τῆς περιουσίας τῶν, οἶσιν ἐκθητικῶς, ὡς γαιοκτήμονες καὶ οὐχί ὡς ἐπιχειρηματῆαι ἢ κερδοσκοποὶ καὶ ἀναδεικνυομένων οὕτω «καλῶν κάγαθων πολιτῶν» δυναμένων νά ἀσκοῦν τὴν ἀρετὴν ἐν ταῖς ἰδίαις καὶ ἐν ταῖς κοινοῖς πράγμασιν ⁽¹⁴⁾.

Ἡ τοιαύτη κοινωνία θά ἦτο βεβαίως ἀδύνατον νά στηριχθῆ ἄνευ τῶν «ὀργάνων» ἐκείνων, ἀνίνα θά παρήγον τὰ μέσα συντηρήσεως καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιχειρεῖ τὴν ἐκτενεδτέραν ἐξ ὄλων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων δικαιολογίαν τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας, ἣν θεωρεῖ φυσικὴν κατάστασιν, προϊόν τῆς φύσεως τῶν ἀναλευθέρων ἀν-

(οἰκία τέλειος ἐκ δούλων καὶ ἐλευθέρων. Πολιτικά αὐτόθι).

8. Ἡ δὲ πόλις κοινωνία ἐστὶν τῶν ὁμοίων, ἕνεκεν δὲ ζωῆς ἐνδεχομένης ἀρίστης» (Πολιτικά Η').

9. «Ἡ δὲ πόλις κοινωνία τῶν ἐλευθέρων ἐστὶ» (Πολιτικά Γ' 25).

10. βλ. Π. Θεοδωροπούλου ἐνθ. ἀν. σελ. 892 — Laistner ἐνθ. ἀν. σελ. 186

11. «Ἐπει δ' ἐστὶν εὐδαιμονία τὸ ἀριστον, αὕτη δ' ἀρετῆς ἐνέργεια καὶ χρῆσις τέλειος...» (Πολιτικά Η' 8). «Ἐπει δὲ τυγχάνομεν σκοποθῆντας τῆς ἀρίστης πολιτείας, αὕτη δ' ἐστὶν, καθ' ἣν ἡ πόλις ἀν εἴη μάλιστα εὐδαιμών, τὴν δ' εὐδαιμονίαν ὅτι χωρὶς ἀρετῆς ἀδύνατον ὁ-ἀρχειν εἰρηται πρότερον φανερόν ἐκ τούτων, ὡς ἐν τῇ ἀλλοῖστα πόλιτευομένῃ πόλει καὶ κεκτημένῃ δικαίους ἀνθρώπους ἀπλῶς, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν οὕτε βαναύσων βίον, οὐτ' ἀγοραίων δεῖ ζῆν τοὺς πολίτας· ἀγενῆς γάρ ὁ τοιοῦτος, βίος καὶ πρὸς ἀρετὴν ὑπεραντίος· οὐδὲ δεῖ γεωργοὺς εἶναι τοὺς μέλλοντας ἔσσεσθαι πολίτας· δεῖ γάρ σχολῆς καὶ πρὸς τὴν γένεσιν τῆς ἀρετῆς καὶ πρὸς τὰς πράξεις τὰς πολιτικὰς» (Πολιτικά Η' 9) βλ. καὶ Πολιτικά Α' 11.

12. βλ. Α. Δ. Σίβερι ἐνθ. ἀν.

13. βλ. Α. Sauchon ἐνθ. ἀν. σελ. 68 καὶ ἔ. Ν. Γουνεράκη ἐνθ. ἀν. σελ. 353 καὶ ἔ.

14. βλ. Α. Δ. Σίβερι ἐνθ. ἀν.

θρώπων και ἰδίᾳ τῶν βαρβάρων και οὐχί βίας ἢ ἄλλων οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν ἢ πολιτικῶν αἰτίων, τῶν δούλων ἐχόντων σχέσιν πρὸς τοὺς ἐλευθέρους, οἷαν τὰ ὄργανα πρὸς τὸν κύριον αὐτῶν, (15) τὰ σώματα πρὸς τὴν ψυχὴν (16). Ἡ δὲ παθητικὴ αὕτη οἰκονομικὴ στάσις τοῦ ἐλευθέρου πολίτου, ἢ ἔλλειψις δηλ. πάσης ἐπιχειρηματικῆς νοοτροπίας προϋποθέτει αὐτάρκειαν τοῦ οἴκου ἣτις ἀποτελεῖ μέγιστον ἀγαθὸν τοῦ τε οἴκου και τῆς πόλεως (17), δι' ὃ και καταδικάζει, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὴν «μεταβλητικὴν», ἥτοι τὴν οἰκονομίαν τὴν στηριζομένην εἰς τὰς ἀνταλλαγὰς και δὴ μέσῳ χρήματος (καπηλική).

Μελετῶν τὴν οἰκονομίαν τοῦ οἴκου (τῆς οἰκογενείας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἔννοιά και τῆς περιουσίας της, ὡς οἰκονομικῆς μονάδος) καθορίζει τὰ στοιχεῖα αὐτῆς: ἀνδρα, γυναῖκα, τέκνα και δούλους, τρεῖς δ' ἐξουσίας δεσποτικὴν, γαμικὴν, πατρικὴν (18).

Τὰ μέσα, δι' ὧν ὁ «οἰκονομικός», ἥτοι ὁ διαχειριστὴς τοῦ οἴκου ἀσκεῖ τὴν οἰκονομίαν εἶναι τὰ ὄργανα τῆς οἰκονομίας, ἅτινα εἶναι ἀψυχὰ τε, κτήματα, περιουσιακὰ στοιχεῖα («κτησίς») καὶ ἔμψυχα, ἥτοι οἱ δούλοι, πάντα ὁμοίως εἰς τὴν δεσποτείαν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ οἴκου (δεσπότου) ὑποκείμενα. Τὰ ὄργανα ταῦτα διακρίνονται ἐπίσης εἰς ποιητικὰ, ἥτοι μέσα παραγωγῆς και πρῶκτικὰ ἥτοι μέσα ἀπολαύσεως (19). Ἀμφότερα ἰθύνει ὁ οἰκονομικός, ὀδηγῶν τοὺς οἰκέτας εἰς ὑπηρεσίαν τῶν κτημάτων πρὸς ἐπιτυχῆ διάθεσιν τῶν προϊόντων ὑπὲρ τοῦ οἴκου. Ἀλλὰ δὲν ὀργανώνει οὗτος τὴν παραγωγὴν, ὡς ἐπιχειρηματίας, διότι ὁ βίος εἶναι πρᾶξις ἥτοι χρήσις πραγμάτων (20) ἐξυπηρετοῦσα τὴν ζωὴν και τὴν δρᾶσιν και οὐχί ποιήσις, ἥτοι παραγωγή (21). Τὰ ἔμψυχα ὄργανα τῆς οἰκονομίας, οἱ δούλοι, εἶναι τὰ ὄργανα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ οἴκου τοῦ πλουσίου, ὡς ὁ βοὺς διὰ τὸν πτωχόν (22). Δὲν εἶναι ἄλλως δυνατὸς ὁ κατ' Ἀρι-

15. «ὁ γὰρ βοὺς ἀντὶ οἰκέτου τοῖς κέρησιν ἐστίν» (Πολιτικά Α' 2).

16. Πολιτικά Α' 2, 5, 6.

17. Πολιτικά Α' 2.

18 «Δεσπότης και δούλος και πόσις και ἄλοχος και πατήρ και τέκνα· δεσποτικὴ και γαμικὴ και πατρικὴ» (Πολιτικά Α' 3).

19. *Proprement d' usage*, ὡς μεταφράζει ὁ B. Saint-Hilaire ἐνθ. ἀν. σελ. 13 - βλ. και Π. Θεοδωροπούλου ἐνθ. ἀν. σελ. 260.

20)21. Πολιτικά Α' 4—*La vie est l' usage et non la production des choses* (Saint-Hilaire ἐνθ. ἀν. σελ. 14). *Life is action and not production* L. saint-per ἐνθ. ἀν. σελ. 39. «Ἀπὸ μὲν τῆς κερκίδος ἕτερον τι γίνεται παρά τὴν χρῆσιν αὐτῆς ἀπὸ δὲ τῆς ἐσθῆτος και κλίνης ἢ χρῆσις μόνον (Πολιτικά Α' 4).

22. Ὁ γὰρ βοὺς ἀντὶ οἰκέτου τοῖς κέρησιν ἐστίν. (Πολιτικά Α' 2).

στοτέλη ἐλεύθερος «κατ' ἀρετὴν βίος». Μόνον ἂν τὰ ὄργανα ταῦτα ἠδύναντο νὰ ἀποτελεῖωουν τὸ ἔργον τῶν ἀφ' ἑαυτῶν κατόπιν μιᾶς διαταγῆς ἢ αὐθορμητῶς, ἂν αἱ κερκίδες τῶν ὑφαντηρίων ἠδύναντο νὰ ὑφαίνουν μόναι καὶ τὰ πλῆκτρα νὰ παίζουν μόναι τῶν τὴν κιθάραν, τότε δὲν θὰ ἐχρειάζοντο ἐργάται καὶ ἀρχιτεχνῖται καὶ δοῦλοι καὶ δεσπότηαι τοῦ οἴκου (23).

Ἡ οἰκονομία εἶναι ὅθεν χρῆσις καὶ πορισμὸς καὶ ἡ σπουδὴ τῆς οἰκονομίας, κ τ η τ ι κ ῆ, μέρος τῆς οἰκονομίας καὶ χ ρ η μ α τ ι σ τ ι κ ῆ γένος αὐτῆς. (24). Ἡ κτητικὴ (25) ἀφορᾷ τὴν χρῆσιν τῶν ἀγαθῶν, ἢ χρηματιστικὴ (26) τὸν πορισμὸν αὐτῶν.

Περαιτέρω ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τοὺς τρόπους πορισμοῦ τῶν ἀναγκαίων διὰ τὴν ζωὴν, τὰ συστήματα σιτισμοῦ καὶ βιοπορισμοῦ ἐν γένει («βίους») (27). Ταῦτα εἶναι τὸ νομαδικόν, τὸ ληστροικόν (ἀρπαγὴ, θήρα ἀγρίων ζώων, πτηνῶν, ἀλιεῖα) καὶ τὸ γεωργικόν. Εἰς τὸ νομαδικόν ἐπιδίδονται μόνον οἱ ἐν ἀργίᾳ ζῶντες («οἱ ἀργότατοι») (28), οἵτινες ἀκολουθοῦσι τὰ ποιμνία τῶν δπου αὐτὰ πρὸς εὐρεσίαν τροφῆς κατ' ἐποχὰς πορεύονται, ἀσκοῦντες ὀλοεὶ ζῶσιν γ ε ω ρ γ ι α ν (Πολιτικά Α' 8). Πλεῖστοι ζῶσιν ἀπὸ τῆς θήρας τῶν ἀγρίων ζώων καὶ τῶν πτηνῶν, οἱ δὲ παρὰ θαλάσσιαις καὶ λιμναῖαις ἀπὸ τῆς ἀλιείας, τὸ δὲ μέγιστον μέρος ἀπὸ τῆς γεωργίας καὶ τῶν ἡμέρων καρπῶν, πολλοὶ δὲ ἀσκοῦσι συγχρόνων τότε νομαδικόν σύστημα καὶ τὸ θηρευτικόν ἢ τοῦτο καὶ τὸ γεωργικόν πρὸς πληρέστερον πορισμὸν τῶν ἀναγκαίων, ἀναλόγως τῶν φυσικῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρίσκονται καὶ ζῶσιν. Τοὺς βίους τούτους θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς φυσικοὺς, ὡς ὑπὸ τῆς φύσεως ἀμέσως, φύσει, προσδιοριζομένους καὶ ἀπαρτιζομένους ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως παρδχομένων ἀγαθῶν. Ἔτι δὲ θεωρεῖ τούτους καὶ οὐχὶ πρὸς πλοῦτον ἀπειρον, ἀλλὰ πλοῦτον πέρας ἔχοντα, ἐπικρίνων τὴν τοῦ Σόλωνος ἀπόλυτον ρῆσιν: «πλοῦτου οὐδὲν πέρας πεφασμένον ἀνδρασι καίται», διότι παρατηρεῖ

23. Πολιτικά Α' 4.

24. Πολιτικά Α' 3, 4, 8.

25. Πολιτικά Α' 4, 8.

26. Πολιτικά Α' 3, 1° acquisition des biens (S a i n t - H i l a i r e ἔνθ. ἄν. σελ. 11) the Science of Supply (L a i s t n e r ἔνθ. ἄν. σελ. 137) Erwerbs Kunst (βλ. Wörterbuch der volkswirtschaft τόμ. Α' 1931 σελ. 200) καὶ P. M o m b e r t ἔνθ. σελ. 29.

27. Kinds of nourishment (J, a i s t n e r ἔνθ. ἄν. σελ. 148) genres d' alimentation (S a i n t - H i l a i r e ἔνθ. ἄν. σελ. 26).

28. qui vivent dans un désœuvrement (S a i n t - H i l a i r e ἔνθ. ἄν. σελ. 126).

καθώς οὐδεμιᾶς τέχνης τὰ ὄργανα δὲν εἶναι ἀπεριόριστα οὔτε κατὰ τὸ πλῆθος, οὔτε κατὰ τὸ μέγεθος—ὁ δὲ πλοῦτος πλῆθος ὀργάνων οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν ἐστὶ—τῆς οἰκονομίας δηλ. τῶν ἰδιωτῶν καὶ τῆς πόλεως, οὕτω καὶ τῆς οἰκονομικῆς δράσεως τῶν κατ' ἀνωτέρω φυσικῶν βίων τὰ μέσα εἶναι φύσει περιορισμένα καὶ ὁ πλοῦτος πεπερασμένος⁽²⁹⁾. Εἰς τοὺς βίους τούτους καὶ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐν γένει ἀντιθέτει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν χρηματιστικὴν, ἐν ἑτέρᾳ τῆς προαναφερθείσης ἐννοίᾳ, ἥτοι τὴν οἰκονομικὴν ἐκείνην δράσιν, ἥτις ἀσκεῖται διὰ τῆς ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως, ἥτοι τῆς ἀνταλλαγῆς ἀγαθῶν μέσῳ τοῦ χρήματος⁽³⁰⁾. Αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς διπλῆς μεταχειρίσεως τῶν ἀγαθῶν, πρὸς χρήσιν δηλ. καὶ πρὸς ἀνταλλαγὴν. «Ἐκάστου γὰρ κτήματος διττὴ ἡ χρῆσις ἐστίν, ἀμφότεραι δὲ καθ' αὐτὸ μὲν, ἀλλ' οὐχὶ ὁμοίως καθ' αὐτό, ἀλλ' ἡ μὲν οἰκεία, ἡ δὲ οὐκ οἰκεία τοῦ πράγματος, οἷον ὑποδήματος χρῆσις· καὶ γὰρ ὁ ἀλλαττόμενος τῷ δεομένῳ ὑποδήματος ἀντὶ νομίσματος ἢ τροφῆς τῷ ὑποδήματι ἢ ὑπόδημα, ἀλλ' οὐ τὴν οἰκείαν χρῆσιν· οὐ γὰρ ἀλλαγῆς ἕνεκεν γέγονεν. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἔχει καὶ περὶ τῶν ἄλλων κτημάτων»⁽³¹⁾. Καὶ ἐφ' ὅσον ἡ τοιαυτὴ ἀνταλλαγὴ (μεταβλητικὴ) ἀσκεῖται κατὰ φύσιν, ἥτοι κατ' ἀντιπραγματισμὸν οὐχὶ ὁμῶς πρὸς κέρδος, ἀλλὰ πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐλλειπόντων εἰς τινὰ ἐκ τῶν εἰς ἕτερον πλεοναζόντων δὲν πρόκειται περὶ παρὰ φύσιν χρηματιστικῆς (καὶ παρὰ φύσιν μεταβλητικῆς)⁽³²⁾. Ἄλλ' ὅτε πληθυνομένων τῶν πόλεων καὶ τῶν ἀναγκῶν προέκυψεν ἡ ἀνάγκη τῶν μεταξὺ πόλεων ἀνταλλαγῶν καὶ ἐξωθεν εἰσαγωγῶν καὶ πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ἐξαγωγῶν τότε προέκυψεν ἡ ἐπὶ χρήματι ἀνταλλαγὴ καὶ ἡ δημιουργία τοῦ νομίσματος⁽³³⁾. Καὶ ἡ μὲν ἀνταλλαγὴ ἡ γενομένη πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐλλειπόντων μεταξὺ ἀνταλλαγέων εἶναι ἡ κατὰ φύσιν χρηματιστικὴ μέρος τῆς οἰκονομικῆς, ὡς ἡ κτητικὴ, ἡ δὲ πρὸς κέρδος γενομένη καὶ οὐχὶ ἐπὶ σκοπῷ ἱκανοποιήσεως ἀμέσων ἀναγκῶν τῶν ἀνταλλαγέων (ἐμπόριον) καὶ δὴ μέσῳ τοῦ νομίσματος παρὰ φύσιν χρηματιστικὴ, ἕτερον τῆς οἰκονομίας γένος. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων μορφῶν Χρηματιστικῆς θέτει τὴν ὕλοτομίαν καὶ τὴν μεταλλευτικὴν⁽³⁴⁾.

29. Πολιτικά Α' 8.

30. Πολιτικά Α' 9.

31. Πολιτικά Α' 9.

32. Πολιτικά ἀτόθι.

33. «Ξενικωτέρας γὰρ γενομένης τῆς βοηθείας τῶν εἰσαγομένων, ὧν ἄλλοι οὐκ ἐκπέμπειν δὲν ἐπλεονάζον, ἐξ ἀνάγκης ἢ τοῦ νομίσματος ἐπορίσθη χρῆσις» (Πολιτικά ἀτόθι).

34. Πολιτικά ἀτόθι.

Και ένταυθα ό 'Αριστοτέλης ποιεΐται τήν αξιόλογον και μνημειώδη έκθεσιν τής ανάγκης τής δημιουργίας του νομίσματος. «Ού γάρ εύβάστακτον έκαστον τών κατά φύσιν αναγκαίων, δι' ό πρός τάς αλλαγάς τοιοϋτον τι συνέθεντο πρός σφας αυτούς διδόναι και λαμβάνειν, ό τών χρησίμων αυτό όν είχε τήν χρείαν εύμεταχείριστον πρός τό ζήν, οϊον σίδηρος και άργυρος καν είτε τοιοϋτον έτερον, τό μέν πρώτον άπλώς όρισθέν μεγέθει και σταθμώ, τό δέ τελευταϊον και χαρακτήρα έπιβαλλόντων, ίνα άπολύη τής μετρήσεως αυτούς' ό γάρ χαρακτήρ έτέθη του ποσοϋ σημειον.» (24).

Ουτω λοιπόν εύρεθέντος του νομίσματος, έγεννήθη, προσθέτει ό 'Αριστοτέλης, τό έτερον είδος τής χρηματιστικής, ή κ α π η λ ι κ ή, ή όποια, ώς παρατηρεί, έγένετο ίσως και κατ' άρχάς με άπλότητα, ύστερον όμως έγένετο με περισσοτέραν τέχνην' πρός σκοπόν άποκτήσεως περισσοτερων κερδών. Διά τουτο, προσθέτει, ύπάρχει ή γνώμη ότι ή χρηματιστική άσχολείται με τήν έκ του νομίσματος κερδοσκοπίαν και άποβλέπει εις τό άπεριόριστον χρηματικόν κέρδος (25). 'Εκθέτει δ' άμέσως, πόσον άνόητον είναι να θεωρείται πλοϋτος τό νόμισμα («λήρος είναι δοκει τό νόμισμα»), διότι τουτο δέν είναι ή άποτέλεσμα συμφωνίας και νόμου και ούχι φύσει αγαθόν, άποβάλλον τήν αξίαν του, εάν οι άνθρωποι άλλως συμφωνήσωσι («νόμος παντάσας, φύσει δ' ούδέν»), ότε «μεταθεμένων τών χρωμένων ούδενός αξιον, ούτε χρήσιμον πρός ούδέν τών αναγκαίων» και ό πλουτών νομίσματος, προσθέτει, άπορήσει τότε τής αναγκαίας τροφής και φέρει παράδειγμα τόν γνωστόν μϋθον του άπλήστου Μίδα, όστις είσακουσθείσης τής πρός τους θεους παρακλησεώς του, ίνα παν τό παρατιθέμενόν αύτῷ μεταβάλλεται εις χρυσόν άπέθανεν έκ πείνης τών παρατιθεμένων αύτῷ τροφών μεταβληθεισών εις χρυσόν. (26).

Τήν χρηματιστικήν αύτήν, τήν έχουσαν σκοπόν τήν άπεριόριστον αύξησιν τών άπολαύσεων και του χρήματος θεωρεί μη φυσικήν και άπάδουσαν εις ανθρώπους, οϊτενες δέν άποβλέπουν άπλώς εις τό ζήν, αλλά εις τό εύ ζήν. (27).

"Εργον όθεν του «οικονόμου» δηλ. του άρχηγου του οίκου είναι να φροντίζη διά τήν καλήν χρήσιν τών ύπό τής φύσεως παρεχομένων αγαθών. 'Η Οικονομική όθεν είναι διάφορος από τήν χρηματιστικήν και έκείνη μέν έπαινεΐται, αύτη δέ έπικρίνεται. Διά του μισείται και

24. Πολιτικά α4τέθι.

25. Πολιτικά Α' 9.

26. Πολιτικά Α' 9.

ή τοκοληψία (όβολοστατική), διότι κατ' αὐτήν τὸ κέρδος γεννᾶται ἀπὸ τὸ νόμισμα καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν χρῆσιν, διὰ τὴν ὁποίαν ὑπάρχει τὸ νόμισμα («εὐλογώτατα μισεῖται ἡ ὀβολοστατικὴ διὰ τὸ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ νομίσματος εἶναι τὴν κτῆσιν καὶ οὐκ ἐφ' ὅπερ ἐπορίσθη. Μεταβολῆς γὰρ ἐγένετο χάριν, ὁ δὲ τόκος αὐτὸ ποιεῖ πλεόν. Ὅθεν καὶ τούνομα τοῦτο εἴληφεν» ὁμοία γὰρ τὰ τικτόμενα τοῖς γεννώσιν αὐτὰ ἐστίν, ὁ δὲ τόκος γίνεται νόμισμα ἐπὶ νομίσματος. Ὡστε καὶ μάλιστα παρὰ φύσιν οὗτος τῶν χρηματισμῶν ἐστίν.»)⁽³⁸⁾.

Καὶ θεωρεῖ χρησίμον τὴν χρηματιστικὴν, ἐφ' ὅσον αὕτη εἶναι ἀπλῶς ἐμπειρία περὶ τὰ κτήματα, ἧτοι γνώσις περὶ τῆς ὠφελιμότητος καὶ καταλληλότητος αὐτῶν, ὡς ἵππων, ζῶων, δασικῶν προϊόντων κλπ., ἔτι δὲ καὶ γνώσις τῆς χρήσεως αὐτῶν, τῆς γεωργίας, ψιλῆς καὶ πεφυτευμένης, τῆς μελισσοκομίας, τῆς πτηνοτροφίας, τῆς ἀλιείας κλπ. καὶ ταύτην τὴν χρηματιστικὴν θεωρεῖ οἰκειοτάτην, ἀποδοκιμάζει δὲ τὴν ἀνταλλακτικὴν (μεταβλητικὴν) τὴν ἀσκουμένην διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς μισθαρίας.⁽³⁹⁾ Ἡ τελευταία αὕτη ἐπικρίσις τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τῆς ἐμπίσθου ἐργασίας, εἶναι ἀπότοκος τῆς ἀνωτέρω περὶ δούλων, ὡς ἐμψύχων τοῦ οἴκου ὀργάνων, ἀντιλήψεως αὐτοῦ. Ἐνισχύων δὲ τὴν κατὰ τοῦ ἐμπορίου ἐπικρίσιν του, φέρει ὡς παράδειγμα τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Θαλῆν τὸν Μιλήσιον ὅτι μισθώσας τὰ ἐλαιοτριβεῖα τῆς Μιλήτου καὶ τῆς Χίου πρὸ τῆς ἐσοδείας, τὴν ὁποίαν ἐκ τῶν μετεωρολογικῶν του παρατηρήσεων προέβλεπε μεγάλην, καὶ «μονοπωλίαν» ἀσκήσας, ὑπεμίσθωσεν ταῦτα πρὸς μέγιστον κέρδος, ἀποδείξας οὕτω ὅτι δύνανται ὑπὲρ πάντα ἄλλων οἱ σοφοὶ νὰ πλοῦτώσῃ, ἀλλὰ δὲν θεωροῦσι τοῦτο ἄξιον ἐλευθέρου καὶ ἐναρέτου ἀνδρός.⁽⁴⁰⁾

Αὗται εἶναι αἱ γενικαὶ οἰκονομικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Σταγειρίτου. Εἶναι φανερόν ὅτι ἐν αὐταῖς, παρὰ τὸν συνῆθη ρεαλισμὸν του, ἡ σημασία τῶν οἰκονομικῶν ἐργῶν καθορᾶται μέσῳ μιᾶς ἰδεώδους κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς συγκροτήσεως, πρὸς ἣν τείνει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἣν θέλει νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὴν σύγχρονον αὐτῷ πολιτικὴν κοινωνίαν

38. Πολιτικά Α' 10.

39. Πολιτικά Α' 11.

40. Πολιτικά Α' 11. Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ὁ Ἀριστοτέλης φαίνεται προφανῶς ἔχων ἐν τῷ τὴν σχέσιν προσφοράς καὶ ζητήσεως, ὡς καθορίζουσιν τὰς τιμὰς τῶν ἀγαθῶν (βλ. καὶ (G. S c h e l l e — L' économie politique et les économistes - Paris 1917 σελ. 31), ἀλλὰ βαθύτερα ἔρευνα τῆς σημασίας τῆς σχέσεως ταύτης δὲν ἀπαντᾶται.

των Ἀθηναίων. Ἀναχωρῶν ὁ φιλόσοφος ἐκ τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας ἢ κατάκρισις τοῦ ὁποίου, καίπερ ἱκανῶς γενομένη εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ (41), δὲν ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ κλονισθῇ τὸ οἰκοδόμημα, ὅπερ οὗτος κατασκεύαζε, ἀφοῦ ὁ θεσμὸς οὗτος καὶ φυσικὸς ἀκόμη διὰ τοὺς πολλοὺς ἐθεωρεῖτο καὶ σχεδὸν ἀναπληρῶν τὰς τότε ἔλλειπούσας μηχανάσπροσβλέπει πρὸς τὸν οἰκονομικὸν βίον, ὡς οἶονεῖ κατωτέραν ἀσχολίαν τῶν πολιτῶν, ἱκανοποιουμένην ἐκ τῆς περιουσίας τῶν ὑπὸ τῶν δούλων κατεργαζομένην. Οὕτω δὲ κατ' ἀνάγκην ἀποβλέπει εἰς τὴν αὐτάρκειαν τοῦ οἴκου (οἶκος, *Wirtschaft*, κατὰ *Rodbertus*), ἣν καὶ ἐξυμνεῖ, ἵνα μὴ ὁ πολίτης, ὁ μὴ ἐπαρκῶν ἐκ τοῦ οἴκου του, ἐπιχειρῇ ἐμπόριον ἢ ἄλλας βαναύσους τέχνας «ταπεινὴν ποιούσας τὴν διάνοιαν». (42). Ὁ οἶκος οὗτος, μὲ βάσιν τὴν γεωργίαν κτήματός τινος μετὰ κτηνοτροφίας, ὥστε νὰ παρέχῃ τρόφιμα, ἐνδύματα καὶ λοιπὰ στοιχειώδη λιτοῦ (καὶ ἐπαινετοῦ) βίου καὶ στηριζόμενος εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν δούλων αὐτοῦ εἶναι οἶκος πλουσίου. Τοιούτων οἴκων οἱ ἀρχηγοὶ δεόν νὰ ἀποτελῶσι τὴν πολιτείαν καὶ οὐχὶ ἔμποροι, βιοτέχνη, μισθαρνοὶ, οἵτινες ἀποβλέποντες πρὸς τὸ κέρδος, ἵνα πορισθῶσι τὰ πρὸς τὸ ζῆν, δὲν εἶναι οἱ κατ' ἀρετὴν ζῶντες πολῖται, Ἡ τοιαύτη πολιτεία τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι σύμφωνος πρὸς τὰς ἀριστοκρατικὰς του ἀρχάς, καθ' ἃς οἱ μὴ ὑπὸ τῆς βιοπάλης καὶ τῶν οἰκονομικῶν περιπετειῶν τοῦ βίου κατατρυχόμενοι εἶναι οἰκειότεροι, ὅπως καὶ δικαιοσύνην κατ' ἀρετὴν ἀσκῶσι καὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων ἐπιμελῶνται. Οὕτως εἰς τὸ βάθος τῆς σκέψεως τοῦ φιλοσόφου κεῖται ἡ ἀντίληψις διὰ ἀνελευθερίαν γεννᾷ ὁ περὶ τὸν βιοπορισμὸν ἀγῶν καὶ ἀδικίαν καὶ «ταπεινὴν διάνοιαν», ἐφ' ὅσον δὲν κινεῖται ἐντὸς τῶν φυσικῶν, ὡς ἄνω, πλαισίων τοῦ βιοπορισμοῦ, ἀλλ' ἀσκεῖται οὐχὶ ἀμέσως πρὸς θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν τούτων, λιτῶν, ἀλλὰ πρὸς κέρδος ἢ διὰ βαναύσων τεχνῶν, ἐμπορίου ἢ τοκισμοῦ. Ἄλλ' ἐν ᾧ πρὸς θεραπείαν τούτου ὁ Πλάτων προτείνει τὴν κοινοκτημοσύνην (43) τῶν κτημάτων καὶ κατάργησιν οὕτω τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς ἀγωνιώδους πάλης περὶ τὸ ἐμὸν καὶ τὸ σὸν ὁ Ἀριστοτέλης τὸν Πλάτωνα (44) καὶ λοιποὺς νομοθέτας καὶ κοινωνικὰ ἄλλων πόλεων συστήματα (45) ἐπικρίνων διατηρεῖ τὴν

41. Πολιτικά Α' 4, 5, 6.

42. «ἢ γὰρ πόλις κληθὸς ἐστὶ οὐ τὸ τυχόν, ἀλλὰ πρὸς ζωὴν ἀβταρκεῖς» Πολιτικά Η' 8.

43. Πολιτικά βλ. Δ καὶ Ε.

44. Ὅχι μόνον διὰ τὰς περὶ κοινοκτημοσύνης ἐν «Πολιτείᾳ» γνώμας του ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς περὶ ἰσότητος περιουσιῶν ἐν «Ἠθίμοις» ἐμοίας γνώμας του Πολιτικά Β'.

45. Τοῦ Φαλέα τοῦ Χαλκηδονίου θεσμοθετήσαντος τὴν ἰσότητά τῶν περι-

άτομικήν ιδιοκτησίαν, θεωρών αυτήν ⁽⁴⁶⁾ φυσικήν ροπήν και σύμφυτον τῇ καλῶς ἐννοουμένη φιλανθείᾳ, καίτοι φρονεῖ ὅτι ὁ πλοῦτος τῶν ἐναρέτων ἀνθρώπων πρέπει νά εἶναι μέτριος καί οὐχί ὑπερβολικός ἵνα καί ἡ ἐπιθυμία τῶν πτωχῶν ἢ τῶν πολεμίων πρὸς ἀφαίρεσιν αὐτῆς ἀμβλύνηται ⁽⁴⁷⁾. Αἱ προϋποθέσεις αὗται ἄγουσιν αὐτόν εἰς τὸ νά κηρύσσεται, ὡς καί ὁ Πλάτων, ὑπὲρ στασίμου πληθυσμοῦ ἀναλόγως τῶν μέσων συντηρήσεως ⁽⁴⁸⁾ διὰ καθορισμοῦ τοῦ ἀνωτέρου ἐπιτρεπτοῦ ἀριθμοῦ τέκνων καί ἀμβλώσεως εἰς περίπτωσιν συλλήψεως τέκνων ὑπὲρ τὸν καθωρισμένον τοῦτον ἀριθμόν ⁽⁴⁹⁾.

Οὕτως ὁ Ἀριστοτέλης καταδικάσας τὴν ἐργασίαν, τὴν βιοτεχνίαν καί τὸ ἐμπόριον, ὡς μὴ φυσικὰς οἰκονομικὰς δράσεις, ἵνα δικαιολογήσῃ τὸ κατ' αὐτόν ἄριστον πολίτευμα ἠμποδίσθῃ νά εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἀνατομίαν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καί τὴν διακρίβωσιν τῶν λειτουργιῶν αὐτῆς, ἐνῶ ὑπὲρ πάντα ἄλλον, ὡς δείκνυται ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρεκβατικῶν οἰκονομολογικῶν παρατηρήσεων τοῦ ἤτο ἐνδειγμένος. Οὐτε εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ φαινομένου τῆς παραγωγῆς ⁽⁵⁰⁾, οὔτε τῆς ἀνταλλαγῆς, ἅτινα περιεφρόνει, οὔτε συνεπῶς εἰς τὸ τῆς διανομῆς τοῦ πλοῦτου, ἐνῶ ἡ περὶ αὐτόν ζωὴ καί ἡ σύγχρονος αὐτῷ οἰκονομία τῶν Ἀθηναίων παρουσίαζε πολυσχιδῆ καί ἐντονον ζῶην (ἐμπόριον, βιοτεχνίαι, τράπεζαι καί τοκισμὸς κλπ.). Οὕτε περὶ τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς ἠσχολήθη, οὔτε τὸ κεφάλαιον ἠρεύνῃ καί διὰ τὴν ἐργασίαν ἠδιαφόρησε καί οἶονεῖ φυσιοκράτης τὰ πάντα ἐκ τῆς φυσικῆς παραγωγῆς ἐξήρτησεν, ἐνῶ ὄχι μόνον τῶν δούλων ἢ ἐργασίας, ἀλλὰ καί τῶν ἐλευθέρων πτωχῶν πολιτῶν καί

ουσιῶν τῆς πόλεως τῶν Λοκρῶν, ἀπαγορευούσης τὰς πωλήσεις γαιῶν πρὸς παρακώλουςιν τῆς συγκεντρώσεως μεγάλων περιουσιῶν εἰς ὀλίγας χεῖρας, τὴν νομοθεσίαν τῆς Λευκάδος ἐπιβάλλουσαν τὴν διατήρησιν τῶν παλαιῶν κλήρων ἀμεταβλήτων, τοῦ (Ἰπποδάμου τοῦ Μιλησίου) τριμερῆς διαιρέσεως τῆς γῆς κλπ. (Πολιτικά Β' 7, 8.)

46. Πολιτικά Β' 5.

47. Ἀναφέρει τὸ παράδειγμα τῆς πολιορκίας τῆς ἐν Μυσίᾳ πόλεως Ἀταρνείας ὅπου τοῦ Σατράπου τῆς Λυδίας Αὐτοφραδάτου, καθ' ἣν ὁ τοῦ Ἀτταρνείως τύραννος Εὐβουλος ὑπέβειξεν τὸν Αὐτοφραδάτην τὸ ἀσύμφορον δαπάνης χρόνου καί χρημάτων διὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως καί ἀντεπρότεινε μικρὰν ἀμοιβὴν πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας, ἣν καί ἐδέχθη ὁ Αὐτοφραδάτης (Πολιτικά Β' 7).

48. Οἶονεῖ πρόδρομος τοῦ Μάλθου κατὰ Mombert ἐνθ. ἀν. σελ. 15.

49. «ὠρίσθαι δὴ τῆς τεκνοποιίας τὸ πλῆθος, ἂν δέ τι γίγνεται παρὰ ταῦτα ἐμποιεῖσθαι δὴ τὴν ἀμβλώσιν» (Πολιτικά Η' 16). Δὲν φαίνεται δ' ἀντιτιθέμενος ὁ Ἀριστοτέλης καί πρὸς τὸν αὐτόν σκοπόν, ἐν Κρήτῃ, ὡς λέγει, ἀναγνωρισθέντα θεσμὸν τῆς ὁμοφιλοφυλίας (Πολιτικά Ε' 10).

50. A. Bouc h o n ἐνθ. ἀν. — H. Γ ο υ ν α ρ ά κ η ἐνθ. ἀν.

οὐχι μόνον τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ κεφαλαίων διάθεσις πρὸς παραγωγικούς σκοπούς — ἔστω καὶ οὐχι εἰς οἶαν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἔκτασιν— ἔκειντο πρὸ τῶν ὀμμάτων του ἐν τῇ συγχρόνῳ αὐτῷ οἰκονομίᾳ τῆς ἀρχαιότητος (21).

Παρά ταῦτα αἱ κατὰ μέρος οἰκονομικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἀξιόλογοι εἶναι καὶ πνεῦμα οἰκονομολογικὸν καταδεικνύουσιν ἀνώτερον τῶν ἄλλων ἀρχαίων σοφῶν, ὄσων μέχρις ἡμῶν περιήλθον τὰ ἔργα καὶ ἐν γένει αἱ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων σκέψεις των.

Ἡ ταξινόμησις τῶν τρόπων βιοπορισμοῦ, νομαδικός, θηρευτικός ἐν γένει καὶ γεωργικός βίος, δὲν δεικνύει βεβαίως τὴν χρονολογικὴν ἐξέλιξιν τῶν οἰκονομικῶν καθεστώτων, ὡς τοῦλάχιστον σήμερον τίθεται αὕτη, τοῦ θηρευτικοῦ ἐν γένει βίου προηγουμένου τοῦ νομαδικοῦ, ὅστις προϋποθέτει ἐξημέρωσιν ζῶων. Στηρίζεται αὕτη εἰς τὴν διαβάθμισιν τῆς συμβολῆς τῆς ἐργασίας καὶ διὰ τοῦτο θεωρεῖ τὸν νομαδικὸν βίον ὡς προηγούμενον, μετὰ τὸν φυσικὸν βεβαίως βίον, καθ' ὃν οἱ ἄνθρωποι ἔζησαν ἀπὸ τῶν αὐτοφυῶν καρπῶν τῆς γῆς, παρατηρῶν ὅτι «οἱ μὲν γὰρ ἀργόταται νομάδες εἰσίν, ἡ γὰρ ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τροφή ζῶων ἀνευπόδου γίνεται σχολάζουσιν» (22).

Καὶ ἐπακολουθοῦντας θεωρεῖ τοὺς ἄλλους βίους : τὴν θήραν ἀγρίων ζῶων καὶ πτηνῶν καὶ τὴν ἀλιεῖαν καὶ τέλος τὴν γεωργίαν, τὴν ἀπαιτοῦσαν ὁμολογουμένως ἐπὶ σφθεστέραν καὶ σχετικῶς συνεχεστέραν ἐργασίαν. Τούτοις προστίθεται ὁ ἀπὸ ἀλλαγῆς καὶ καπηλείας βίος, ὃν θεωρεῖ προελθόντα ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ νομίσματος, προκληθέντος ἐκ τῆς μεταξὺ πόλεων ἀνταλλαγῆς.

Καὶ τοὺς μὲν τρεῖς πρώτους βίους θεωρεῖ, ὡς εἶδομεν φυσικούς, τὸν δὲ τελευταῖον μὴ φυσικόν, καθ' ὃ μὴ προερχόμενον καὶ μὴ καθοριζόμενον ἀμέσως ἀπὸ τῆς φύσεως. Ἡ διάκρισις αὕτη, ἀβάσιμος σήμερον θεωρουμένη, εἶναι συναπῆς πρὸς τὴν βασικὴν ἔποψιν τοῦ Ἀριστοτέλους, καθ' ἣν ἡ φύσις εἶναι ὁ παράγων τοῦ βιοπορισμοῦ, βοηθούμενος ὑπὸ τῆς ἐργασίας, τῆς οὐχι πρὸς κέρδος καὶ πλεονεξίαν, ἀλλὰ πρὸς ὑποβοήθησιν τῆς φύσεως, ἵνα αὕτη συντηρήσῃ τοὺς ἀνθρώπους.

21. Βλ. J. T o u t a i n — L' economie antique Paris 1927 σελ. 60 καὶ 6. — P. M o m b e r t ἔνθ. ἀν. σελ. 19—20 καὶ A. Δ. Σ ἰ ὅ ρ ο ι — Ἱστορία Οἰκονομικοῦ βίου Ἀθήνα 1945 σελ. 144 κ. 6.

22, Πολιτικά Α' 8.

Αἱ διακρίσεις αὐταὶ σήμερον δὲν θεωροῦνται ἐπαρκεῖς πρὸς ταξινόμησιν τῶν μορφῶν βιοπορισμοῦ τῶν κοινωνικῶν ομάδων, τῶν μορφῶν τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, τῆς ταξινομήσεως ταύτης στηριζομένης ἐπὶ πληρεστέρων στοιχείων⁽⁵⁵⁾. Εἶναι ὅμως ἀληθές ὅτι αἱ πρῶται αὐταὶ προσπάθειαι ταξινομήσεως τινὸς τῶν μορφῶν τοῦ οἰκονομικοῦ βίου ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους—καίτοι γενόμεναι, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ ἄλλο πνεῦμα καὶ οὐχὶ ἐπὶ σκοπῷ διαπιστώσεως τῆς οἰκονομικῆς ἐξελιξεως—ἀπετέλεσαν βάσεις περαιτέρω ἐρεύνης καὶ διατυπώσεως τῶν περὶ σταδίων καὶ οἰκονομικῆς ἐξελιξεως θεωριῶν.⁽⁵⁶⁾

Ἄνωτέρω εὔρομεν τὸν ὀρισμὸν «πλοῦτος ὄργανων πλῆθος ἐστὶν οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν»⁽⁵⁶⁾ ἀψύχων δηλ. καὶ ἐμψύχων ἀγαθῶν⁽⁵⁸⁾ καὶ «κτῆμα ὄργανον πρὸς ζωὴν ἐστίν».⁽⁵⁷⁾ Τὸ ἄθροισμα τῶν ὄργανων τούτων (ἀγαθῶν), ἅτινα, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, διακρίνονται εἰς ποιητικὰ (μέσα παραγωγῆς) καὶ εἰς πρακτικά, ἦτοι κατὰ τὴν σημερινὴν τῆς ἐπιστήμης ὀρολογίαν εἰς ἀμεσα καὶ ἔμμεσα ἀγαθὰ⁽⁵⁸⁾ ἀποτελεῖ τὸν πλοῦτον, ὡς ὀρίζει τοῦτον ἔκτοτε καὶ σήμερον ἡ Ἐπιστήμη. Εἰς τὰ Ἠθικὰ Νικομάχεια εὐρίσκομεν τὴν ρῆσιν : «χρήματα δὲ λέγομεν πάντα ὄσων ἀξία νομισματι μετρεῖται»⁽⁵⁹⁾ ἦτοι ἀγαθὰ εἶναι ὄσων ἡ ἀξία μετρεῖται μὲ νόμισμα. Προφανῶς ἡ ρῆσις αὕτη ἀφορᾷ τὰ οἰκονομικὰ ἀγαθὰ, ὄσα, «χρήματα», εἶναι ἀντικείμενα τῆς χρηματιστικῆς ἀγοραζόμενα καὶ πωλούμενα καὶ δὲν εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν προηγουμένην ρῆσιν, διότι ἐκεῖ πρόκειται περὶ τοῦ πλούτου, περιουσίας, «κτησεως»⁽⁶⁰⁾ ἀπὸ ἀπόψεως τῆς οἰκονομίας τοῦ οἴκου, ἐν δὲ εἰς τὸν ὀρισμὸν τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων πρόκειται περὶ τοῦ πλοῦτου ἀπὸ ἀπόψεως τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, τῶν συναλλαγῶν. Ὁ Mac Leod λέγει: «ἐκ μόνης ταύτης τῆς ρήσεως τοῦ Ἀριστοτέλους παρήχθη ὀλόκληρος ἡ οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη»⁽⁶¹⁾. Καὶ πράγματι ἡ διάκρισις αὕτη ὀξεῖα καὶ γόνι-

53., 54. Α. Δ. Σ τ β ρ ι — Ἱστορία τοῦ Οἴκον. βίου.—Ἀθῆναι 1945 (β' ἔκδοσ. σελ. 47 κ. ε.

55. Πολιτικά Α' 8.

56. «Πλούτου δὲ μέρος νομισματος πλῆθος, γῆς, χωρίων κτήσις ἐπὶ δὲ ἐπίπλων κτήσις καὶ βοσκημάτων καὶ ἀνδραπόδων» (Ρητορικὴ Α' 5,7) «κτῆσις πλῆθος ὄργανων ἐστὶν καὶ ὁ ὄστος κτῆμα τι ἐμψυχον καὶ ὡσπερ ὄργανον πρὸ ὄργανων καὶς ὑπηρετῆς» (Πολιτικά Α' 4).

57. Πολιτικά Α' 4.

58. Ἐν τῇ Ρητορικῇ ἀπαντᾷ καὶ ἡ διάκρισις εἰς προσοδοφόρα καὶ μὴ, «κάρπισμα τὰ ἀφ' ὧν αἱ πρόσοδοι, ἀπολαυστικά τὰ ἀφ' ὧν μὴδὲν παρὰ τὴν χρῆσιν γίνεται» (Α' 5. 7.)

59. Ἠθικὰ Νικομάχεια Δ' α'.

60. propriété, propriété. ὡς μετάφρασεν ὁ Saint-Hilaire καὶ ὁ Laistner.

61. Παρά Θ, Κοινοφῆ ἐνθ. ἀν. σελ. 171,

μός αποτελεί σημαντική των έννοιων τούτων διακρίβωσιν και είναι αξιόλογος και δια την σημερινήν οικονομικήν παρατήρησιν. (62).

Ἡ έννοια τῆς ἀξίας εὔρεν εἰς τόν Ἀριστοτέλη ὀριστικόν αὐτῆς ὀρισμὸν καὶ σχεδὸν ἐλάχιστα προσέθεσεν ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη, ἀπλῶς ἐμβαθύνουσα εἰς τὴν ἀξίαν χρήσεως διὰ τῶν νεωτέρων τῆς ψυχολογικῆς σχολῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας ἐρευνῶν ἐπὶ τῆς ὑποκειμενικῆς ἀξίας. Ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὀξέως διέκρινεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀξίαν χρήσεως ἀπὸ τὴν ἀνταλλακτικὴν ἀξίαν, ὅπερ ὁ Adam Smith διετύπωσεν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους διὰ τῆς γνωστῆς διακρίσεως τοῦ value in use and value in exchange, ἀκολουθήσας ἐν τούτοις πιστῶς τὸν Ἀριστοτέλη. (63) «Ἐκάστου γὰρ κτήματος, λέγει ὁ Σταγειρίτης, διττὴ ἡ χρήσις ἐστὶν ἀμφοτέραι δὲ καθ' αὐτό, ἀλλ' οὐχὶ ὁμοίως καθ' αὐτό, ἀλλ' ἡ μὲν οἰκεία ἡ δ' οὐκ οἰκεία τοῦ πράγματος, οἷον ὑποδήματος ἢ τε ὑπόδησις καὶ ἡ μεταβλητικὴ. Ἀμφοτέραι γὰρ ὑποδήματος χρήσις· καὶ γὰρ ὁ ἀλλαττόμενος τῷ δεομένῳ ὑποδήματος ἀντὶ νομίσματος ἢ τροφῆς τῷ ὑποδήματι ἢ ὑπόδημα, ἀλλ' οὐ τὴν οἰκείαν χρῆσιν, οὐ γὰρ ἀλλαγῆς ἕνεκεν γέγονεν.» (64)

Ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία τῶν ἀγαθῶν ἐκδηλοῦται οὕτω καθ' Ἀριστοτέλη ἐν τῇ ἀνταλλαγῇ ἀγαθοῦ τινος (κτήματος) πρὸς ἄλλο ἀγαθὸν ἢ κατὰ τὴν χρησιμοποίησιν ἀγαθοῦ τινος, ὡς ἀνταλλακτικὸν μέσου τῶν ἀγαθῶν («ἀντὶ νομίσματος, ἀντὶ σταθμῶν»). Οὕτω καὶ ἐν ἀγαθὸν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς χρῆμα δι' ἀνταλλαγῆς (τρίτον μεταξὺ δύο ἀνταλλασσομένων ἀγαθῶν).

Ἄλλ' ἐρωτᾶται: τί κινεῖ καὶ τί προσδιορίζει τὴν ἀνταλλαγὴν καὶ τὸ μέτρον ἀνταλλαγῆς, τὴν ἀνταλλακτικὴν δηλ. ἀξίαν; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἔδωκεν ὁ Ἀριστοτέλης ἀπάντησιν, ἣν μόνον εἰς

62. Οὕτω σήμερον παρὰ τῷ διαπρεπεῖ οἰκονομολόγῳ Marshall (βλ. A. Δ. Σ τ ὀ ς ρ ι περὶ Alfred Marshall Ἀθήναι 1937 εὐρίσκωμεν τὸν ὀρισμὸν «οικονομικὰ ἀγαθὰ, εἶναι τὰ δυνάμενα νὰ μετρηθῶσι μὲ νόμισμα» (A. M a r s h a l l - Principles of economics γαλλ. μετάφρ. S a u v a i r e Paris 1907 σελ. 166 τόμ. Α' παρὰ τὰς διαφόρους αὐτοῦ διακρίσεις τῶν ἀγαθῶν εἰς ἐσωτερικά, ἐξωτερικά, ὀλικά, προσωπικά, μεταβιβάστὰ καὶ μὴ, ἀνταλλακτὰ καὶ μὴ κλπ. (βλ. αὐτόθι σελ. 162 κ. ἔ.

63. Βλ καὶ W. S c o t t - Greek Influence on Adam Smith εἰς Etudes dédiés à la mémoire d' A. Andreadés - Athènes 1940 1940 σελ. 79 κ. ἔ.

64. Τοῦτο δὲ ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Εὐδήμιος W. C h r i s t ἐνθ. ἀν. σελ. 874 εἰς τὰ Ἠ θ ι κ ἄ Ε ὀ δ ῆ μ ε ι α : ἐπὶ μὲν γὰρ καθ' αὐτό χρήσις τοῦ κτήματος ἐστὶν οἷον ὑποδήματος ἢ ἱματίου, ἢ δὲ κατὰ συμβεβηκὸς μὲν, οὐ μόντοι οὕτως ὡς ἀντὶ σταθμῶν χρήσασαι τῷ ὑποδήματι, ἀλλ' οἷον ἢ πώλησις καὶ ἢ μίσθωσις χρῆται ὑποδήματι (Ἠθικά Εὐδήμεια Γ' δ' 3)

τούς νεωτέρους χρόνους επανέλαβεν ἡ Ἐπιστήμη. Ἡ χρησιμότης, λέγει, τῶν ἀνταλλασσομένων καὶ δὴ καθ' ἦν ἔννοιαν ἀντιλαμβάνονται οἱ ἀνταλλάσσοντες τὴν χρησιμότητα, ὡς ἰκανότητα ἰκανοποιήσεως χρείων καθορίζει τὴν ἀξίαν. «Ὅτι δ' ἡ χρεία συνέχει ὡσπερ ἔν τι δν, δηλοῖ ὅτι ὅταν μὴ ἐν χρεία ᾖσιν ἀλλήλων ἢ ἀμφοτέροι, ἢ ἄτερος οὐκ ἀλλάσσοντα, ὡσπερ ὅταν οὐ ἔχει αὐτός δέηται τις, οἶον οἴνου διδόντες σίτου ἐξαγωγήν. (65) Καὶ ὁ βαθμὸς χρησιμότητος μετρεῖ καὶ τὴν ἀξίαν «δει ἄρα ἐνί τινι πάντα μετρεῖσθαι, ὡσπερ ἐλέχθη πρότερον. Τοῦτο δ' ἐστὶ τῆ μὲν ἀληθείᾳ ἡ χρεία, ἢ πάντα συνέχει. Εἰ γὰρ μηδὲν δέοιντο ἢ μὴ ὁμοίως ἢ οὐκ ἔσται ἀλλαγὴ ἢ οὐχ ἡ αὐτῆ». (66)

Οὕτως ὁ Ἀριστοτέλης καθίσταται πρόδρομος τῆς νεωτέρας περὶ ἀξίας (ἀξία—χρησιμότης) θεωρίας. Τὴν ἀξίαν στηρίζει ἐπὶ τῆς χρησιμότητος. Ἀνταλλάτσομεν ἀγαθὰ, διότι ἀγαλλάσσομεν χρησιμότητας, τοῦ χρήματος ἀπλῶς μεσάζοντος εἰς τὰς ἀνταλλαγὰς ταύτας (67). Ὅταν ὁ βαθμὸς ἐπιθυμότητος δύο ἀνταλλασσομένων πραγμάτων συμπέσει ἀμοιβαίως εἰς δύο ἀνταλλάκτας καὶ καθ' ὃ μέτρον συμβῆ τοῦτο συντελεῖται ἡ ἀνταλλαγὴ καὶ τοῦτο καθορίζει τὸ μέτρον αὐτῆς. «Εἰ γὰρ μηδὲν δέοιντο ἢ μὴ ὁμοίως ἢ οὐκ ἔσται ἀλλαγὴ ἢ οὐχ ἡ αὐτῆ.» Ἡ δὲ καθ' ὑποκείμενον χρησιμότης τῶν ἀνταλλασσομένων ἀγαθῶν δὲν εἶναι ἡ αὐτῆ καὶ ἡ ἀξία τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι σταθερά, ὡς οὐδὲ τοῦ χρήματος, παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ ἀξία ὡς ἀγαθοῦ χρησιμεύοντος πρὸς ἀπόκτησιν ἄλλων ἀγαθῶν δι' ἀνταλλαγῆς, εἶναι σταθερά (68). Δὲν ἐφθασε βεβαίως ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν νεωτέραν ἀποψιν τῆς ἐλαχίστης (τελικῆς, περιθωριακῆς) χρησιμότητος (*utilité finale, marginale, grenzzutzen*) καὶ ἡ περὶ ἀξίας αὐτῆ γνώμη του ἐμμέσως μόνον καὶ παρεκβατικῶς ἀναφέρεται εἰς τὸ περὶ δικαιοσύνης κεφάλαιον τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων, ἀλλὰ τὸ βάθος τῆς παρατηρήσεώς του ἀπέβη γόνιμον εἰς περαιτέρω ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς ἀξίας σκέψεως. (69)

Οὐχὶ μικρότερας σημασίας διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην ἀπέβη ἡ περὶ νομισματος διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους. Πρὸς τὸν ἀνωτέρω ὀρισμὸν τῶν «Πολιτικῶν» συνδυαστέος ὁ ἐν τοῖς Ἠθικοῖς Νικομαχείοις: «οἶον ὑπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νόμισμα γέγονεν κατὰ συν-

65. Ἠθικά Νικομαχ. Ε' 5. 13.

66. Ἠθικά Νικομαχ. Ε' 5. 11.

67. «Ὅσον δ' ὑπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νόμισμα γέγονε κατὰ συνθήκην (Ἠθικά Νικομαχ. Ε' 5. 9).

68. Ἠθικά Νικομαχ. Ε. 5. 12.

69. Τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ οἰκονομολογικαὶ αἰταὶ παρατηρήσεις περιεχονται

θήκην καὶ διὰ τοῦτο τοῦνδεῖα ἔχει νόμισμα, ὅτι οὐ φύσει ἀλλὰ νόμῳ ἐστὶ καὶ ἐφ' ἡμῖν μεταβαλεῖν καὶ ποιῆσαι ἄχρηστον» (70). Καίτοι, οὐχὶ ἐν τούτῳ ὀρθῶς τὸ νόμισμα θεωρεῖ προκύψαν ἐκ τῶν μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνταλλαγῶν, ὀρθῶς δὲ καθορίζει ὅτι τὸ νόμισμα εἶναι τι συμβατικὸν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ συνεπῶς «ἄχρηστον», ὡς νόμισμα, ὅταν ἢ συμβατικῆ αὐτοῦ χρῆσις ἀλλάξη. Ὅρθως δὲ καθώρισεν ὅτι τὸ νόμισμα εἶναι πάντως ἀγαθὸν τι, ἔχον ὡς τοιοῦτον ὀκειαν ἀξίαν καὶ ὅτι ὡς νόμισμα δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ πᾶν ἀγαθὸν καὶ μόνον διὰ τὴν εὐκολίαν καὶ τὰς ἄλλας αὐτῶν ιδιότητας προετιμήθησα ντὰ μέταλλα.

Ἐκ περικοπῆς τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων δείκνυται ἡ περὶ τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος γνώμη τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἶναι καὶ τὸ νόμισμα ἀγαθόν, οὐκ οὐκ ἢ χρησιμότης, ἢ καθ' ὑποκείμενον χρησιμότης, καθορίζει τὴν ἀξίαν τοῦ «πάσχει μὲν οὖν καὶ τοῦτο (τὸ νόμισμα) τὸ αὐτό· οὐ γὰρ αἰεὶ ἴσον δύναται. Ὅμως δὲ βούλεται μένειν μᾶλλον» (71). Οὐχὶ ὀρθῶς ὅθεν ἐθεώρησαν τινὲς ὅτι ὁ Σταγειρίτης τὴν ἀξίαν τοῦ νομίσματος τὴν θεωρεῖ δοτὴν ἐκ τοῦ νόμου (ὡς οἱ νομιναλισταὶ) (72), ἐκ τῆς φράσεως «οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ ἐστὶ», διότι ἐν τῇ φράσει ταύτῃ δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος, ἀλλὰ περὶ τῆς κατὰ συνθήκην (νόμῳ) ἀποδοχῆς τοῦ ἐν ταῖς συναλλαγαῖς (73) συνθήκης (συνθηθείας) ἥτις δύναται ὑπὸ τῶν συμβαλλομένων νὰ ἀλλάξη «ἐφ' ἡμῖν μεταβαλεῖν» εἰς τὴν ἐξουσίαν δηλ. ἡμῶν εἶναι νὰ ἀλλάξωμεν τὴν συνθηθειαν καὶ ποιῶντες ἄχρηστον νόμισμά τι νὰ ἐγκαταστήσωμεν ἄλλο μέσον συναλλαγῶν (74).

Πλοῦτος, λέγει ὁ φιλόσοφος, δὲν εἶναι τὰ πολύτιμα μέταλλα ἢ τὸ νόμισμα, ἀλλὰ τὰ ἀγαθὰ, πράγμα, ὅπερ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπίσης ἀνεγνωρίσθη ὡς δόγμα ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, τοῦ νομίσματος ὄντος συμβόλου τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν.

εἰς τὸ περὶ δικαιοσύνης κεφάλαιον ὠδήγησε κατὰ τὸν Μεσαίωνα εἰς τὴν σχολαστικὴν συζήτησιν περὶ δικαίου τμήματος (*juste prix* P. M o n e t a r e ἔνθ. ἀν. σελ. 75 καὶ ἔ.

70. Ἠθικὰ Νικομαχ. Ε' 5. 8.

71. Ἠθικὰ Νικομάχεια Ε' 5. 12.

72. Περὶ τῶν νομισματικῶν θεωριῶν βλ. λέξιν *geld* εἰς *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* τόμ. Δ' ἐκδ. 1927 σελ. 981 κ. ἔ.

73. Πολιτικὰ Α' 9.

74. Ἠθικὰ Νικομάχεια Ε' 5. 12. Ἐναντι τῆς καθ' ἡμᾶς σαφηνείας τοῦ κειμένου θεωροῦμεν ματαιίαν τὴν ἀπὸ τοῦ Roscher, πρὸ ἑκατονταετίας συζήτησιν ἐν ταῖς «Ἱστορίαις τῶν Οἰκ. Θεωριῶν» περὶ τοῦ ἀν' ὃ Ἀριστοτέλης μὲ τὴν ἀνωτέρω περὶ νομίσματος γνώμην του ἀνήκει εἰς τοὺς νημιναλιστάς. βλ. καὶ R. Gonnard-Histoire des doctrines monetaire T. I. Paris 1925 σελ. 31 κ. ἔ.

Αἱ περὶ τόκου καὶ κατὰ τῆς τοκοληψίας ἐν γένει ἰδέαι τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι συνέπεια τῆς διακρίσεως τοῦ μεταξὺ οἰκονομικῆς καὶ χρηματιστικῆς καὶ τοῦ λόγου, ὃν ἀνωτέρω εἶδομεν, τῆς διακρίσεως ταύτης. Ὁ τόκος γέννημα τοῦ νομίσματος, ἐξ αὐτοῦ τικτόμενος καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς οἰκονομικῆς θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ἀντικείμενος εἰς τὴν φύσιν καὶ ἀνάξιον ἔργον ἐλευθέρου καὶ ἑναρέτου ἀνδρός (75). Ἡ τοκαληψία θεωρεῖται κακία παρὰ τοῖς φιλοσόφοις τῆς ἀρχαιότητος (76), ὄχι μόνον διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διακρίσιν μεταξὺ οἰκονομικῆς καὶ χρηματιστικῆς, ἀλλ' ὡς πράξις ἀντικοινωνικῆ στηριζομένη εἰς τὴν ἐκμετάλευσιν τῆς ἀνάγκης, εἰς ἣν εὐρίσκεται ὁ δανειζόμενος. Τοῦτο δὲ συναντᾶται καὶ παρὰ πλείσταις τῶν ἀρχαίων νομοθεσιῶν (77), καίτοι ἡ πράξις ἦτο συνεχῶς ἀντιθετος πρὸς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν νομοθεσίαν. Ἡ κατάκρισις αὕτη τοῦ τόκου ἐξηγεῖται λόγῳ τοῦ οὐχὶ μεγάλου, ὡς σήμερον ρόλου, ὃν ἔπαιζε τὸ κεφάλαιον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ τῆς καταναλωτικῆς μορφῆς τῶν δανείων (78).

* *

Αὕτη εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην. Αἱ περὶ τῆς ἰδεώδους κατ' αὐτὸν πολιτείας καὶ τοῦ ἰδεώδους βίου τοῦ ἀρίστου ἀνδρός ἀντιλήψεις τοῦ ἠμπόδισαν αὐτὸν νὰ ἀσχοληθῇ ἐκτενέστερον καὶ πληρέστερον περὶ τοῦ οἰκονομικοῦ βίου καὶ τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων. Ἄλλ' ὅπου αἱ ἰδέαι καὶ προκαταλήψεις τοῦ αὐτοῦ δὲν τῷ ἦσαν πρόσκομμα αἱ παρατηρήσεις, ὡς ἔκαμε ἀπέβησαν ἔσαι κτῆμα τῆς ἐπιστήμης (79). Θεωρῶν τὴν ἐπιχείρησιν, τὸ ἐμπόριον, τὴν βιοτεχνίαν, ἔργα ἄλλως τε εἰς τοὺς μετοίκους ἀφιέμενα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ καὶ οὐχὶ εἰς τοὺς Ἀθηναίους πολίτας, ὡς ἔργα μὴ ἀξία τοῦ ἐλευθέρου ἀνδρός καὶ παρακωλυτικά τοῦ ἑναρέτου βίου, δὲν ἠσχολήθη μὲ τὴν παραγωγὴν («ὁ βίος πράξις καὶ οὐχὶ ποιήσεις») καὶ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν ἀγαθῶν, τὴν ἐργασίαν, τὴν ἐκτὸς τοῦ οἴκου καὶ μὴ διὰ τὸν οἶκον θεωρῶν ἀποδοκιμαστέαν ὡς καὶ πάντες οἱ Σωκρατικοὶ (80), καίτοι ἀπὸ αἰῶνων (ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος) ὁ Ἡσίοδος ἔψαλλεν «ἔργον οὐδὲν δνειδος» ὁ δὲ Πλούταρχος μετὰ τρεῖς αἰῶ-

75. βλ. καὶ Ἠθικά Νικομάχεια Δ' 1.

76. βλ. καὶ Πλάτωνος Νόμοι Ε' 25.

77. βλ. B δ h m - B a w e r k—Histoire critique des théories de l'interet et du capital (γαλλ. μεταφρ. ὑπὸ J. Besward) Paris 1902 Τομ. Α' σελ. 16.

78. βλ. B δ h m - B a w e r k ἔνθ. ἀν. σελ. 16—17. P. M o m b e r t ἔνθ. ἀν. σελ. 30—31.

79. βλ. καὶ Ν. Γ ο υ ν α ρ ά κ η ἔνθ. ἀν. σελ. 374.

80. A. S o u c h o n ἔνθ. ἀν. σελ. 68 καὶ ἔ.

νας όχι μόνον τὴν ἐργασίαν οἰανδῆποτε ἐθεώρει ἐπαινετὴν, ἀλλὰ καὶ πάροχον πολιτισμοῦ, τὸ δ' ἐμπόριον στοιχεῖον προόδου καὶ ἐπεκτάσεως σχέσεων καὶ γνώσεων καὶ μέσον πολιτισμοῦ (82).

Δὲν πρόκειται βεβαίως ἐνταῦθα νὰ κρίνωμεν τὴν ἀξίαν τῶν βαναύσων τεχνῶν καὶ τοῦ ἐμπορίου, εἴτε καθ' ἑαυτά, εἴτε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν πολιτικὴν, οὔτε νὰ κρίνωμεν τὴν ἀξίαν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους οἰκδομουμένης πολιτείας καὶ τῶν ἐκ τούτου ἰδεῶν αὐτοῦ περὶ οἰκονομικῆς καὶ χρηματιστικῆς. Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ (83) ἐξεθέσαμεν αἱ διὰ μέσου τῆς ἠθικῆς ὀρώμεναι ὑπὸ τῶν Σωκρατικῶν (84) οἰκονομικαὶ πράξεις καὶ αἱ ἀριστοκρατικαὶ αὐτῶν πολιτικαὶ ἰδέαι καὶ κατευθύνσεις ἐξηγοῦσι τὸ «πρόσκομμα» τοῦτο συστηματικωτέρας ἐξηγήσεως τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων. Παρὰ ταῦτα ὁμως παραμένει παρ' αὐτοῖς καὶ ὑπὲρ πάντα ἄλλον παρ' Ἀριστοτέλει, ἀξιόλογος ἡ οἰκονομολογικὴ παρατήρησις, ἐντεῦθεν δ' ἡ συμβολὴ τούτων εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης.

82. «Κωλύει δ' οὐδὲν τὸν ἀγαθὸν καὶ πολιτικὸν ἄνδρα μήτε τῶν περιττῶν τὴν κτήσιν ἐν σπουδῇ τιθέσθαι, μήτε τῆς χρείας τῶν ἀναγκαίων καὶ ἱκανῶν καταφρονεῖν... ἐμπορία δὲ καὶ δόξαν εἶχεν οἰκειομένη τὰ βαρβαρικά καὶ προξενουσα φιλίας βασιλείων καὶ πραγμάτων ἐμπείρους ποιοῦσα πολλῶν. Ἐνιοὶ δὲ καὶ πόλεων οἰκιστὰι γέγονασι ὡς...» (Πλουτάρχου ἐν βίῳ Σόλωνος 11,6)

83. βλ. Α. Δ. Σ Ἰ δ ε ρ ι — Οἰκονομικαὶ σκέψεις τοῦ Ξενοφῶντος ἐνθ. ἀν.

84. βλ. Α. Σ ο υ ρ χ ο η ἐνθ. ἀν. σελ. 28 καὶ ἐ.